

# I



Op 6 april 1945 begonnen de nazi's met de evacuatie van concentratiekamp Buchenwald, op de Ettersberg, in de buurt van de Duitse stad Weimar. Het kamp was al acht jaar in gebruik, sinds 1937. In die tijd waren hier bijna 238.000 gevangenen, mannen, vrouwen en kinderen aangekomen. Van hen waren er 56.000 in het kamp omgebracht: mensen uit Rusland, Tsjechoë, Polen, Frankrijk, Duitsland en Nederland.

Inmiddels bevonden zich al twee dagen Amerikaanse troepen in de omgeving, en de nazi's wilden alle gevangenen het kamp uit hebben voordat de geallieerden aankwamen. Buchenwald was een werkkamp, met een crematorium, een kliniek, waar gruwelijke medische experimenten werden uitgevoerd, en paardenbarakken. Deze barakken, waar ooit hooguit tachtig paarden waren gestald, werden bewoond door twaalfhonderd mannen, vijf per brits. Er waren nog extra bijgebouwen voor de mannen. Voor de ongeveer duizend vrouwelijke gevangenen was er één barak beschikbaar.

Op die zesde april werden de meeste vrouwelijke gevangenen naar Theresienstadt gestuurd, ooit een modelkamp dat werd gebruikt als lichtend voorbeeld voor bezoekers en het

Rode Kruis. De vrouwen die mobiel genoeg waren, vertrokken per trein of te voet. Degenen die dat niet waren, bleven achter in de barak en werden verder aan hun lot overgelaten. Ook werden er zo veel mogelijk mannelijke gevangenen geëvacueerd. Ze zouden dieper Duitsland in worden gebracht, of naar verder gelegen kampen worden gestuurd. De evacuatie duurde twee dagen, en de achtergebleven gevangenen vroegen zich af wat er nu zou gebeuren.

Op 8 april verstuurde Gwidon Damazyn, een Poolse technicus die al vier jaar in het kamp zat, met de zelfgemaakte kortegolfzender die hij verborgen had weten te houden een morsebericht in het Duits en het Engels: 'Aan de geallieerden. Aan het leger van generaal Patton. Bericht uit concentratiekamp Buchenwald. sos. We verzoeken u om hulp. Ze willen ons evacueren. De ss wil ons vernietigen.' In overleg met Damazyn verstuurde Konstantin Leonov hetzelfde morsebericht in het Russisch.

Drie minuten later kregen ze antwoord. 'Kz Bu. Hou vol. We komen jullie zo snel mogelijk te hulp. Staf Derde Amerikaanse Leger.'

Zodra de boodschap binnen was, bestormden Russische gevangenen de wachttorens met de wapens die ze steeds verborgen hadden gehouden en doodden de bewakers. De rest van de kampleiding trok zich snel terug en sloeg liever op de vlucht dan het oprukkende Amerikaanse leger tegenover zich te vinden. Na de evacuatie bevonden zich nog 21.000 gevangenen in het kamp, onder wie slechts enkele honderden vrouwen.

Drie dagen later, op 11 april 1945, reden de infanteristen van de Zesde Pantserdivisie, onderdeel van het Derde Amerikaanse Leger, Buchenwald binnen. Het was het eerste concentratiekamp dat door Amerikaanse troepen werd bevrijd. Andere kampen waren al bevrijd door Russische strijdkrachten die door Polen oprukten.

Later die dag kwam de 83ste Infanteriedivisie in het kamp aan. Geen van de Amerikaanse soldaten was voorbereid op wat ze daar zagen. Wandelende skeletten keken hen aan. Sommigen waren te verzwakt om te bewegen of zelfs maar te staan; anderen juichten en riepen terwijl de tranen hun over de wangen liepen. Hun bevrijders huilden ook. De gevangenen probeerden hen op hun schouders te tillen, maar waren te zwak. Verscheidene mensen overleden terwijl de geallieerden het kamp binnenreden, of binnen enkele minuten daarna. Uithongering en de daarmee samenhangende ziektes, plus de nazi's, waren jarenlang hun vijand geweest.

De Amerikaanse soldaten liepen de barakken binnen en waren ontzet over wat ze daar aantroffen: de stank en het vuil, de gevangenen die wegterden en te zwak waren om hun bed uit te komen. De zich terugtrekkende Duitsers hadden hen willen doden, maar hadden daar de tijd niet voor gekregen.

Toen de Amerikaanse soldaten de hoofdbarak binnenkwamen, wankelde er een lange graatmagere man naar hen toe. Hij zwaaide met zijn armen. Zijn hoofd was kaalgeschoren en het vuile kampuniform dat hij droeg was gescheurd, zodat je zijn ribben kon tellen. Hij zag eruit als een lijk. Het was onmogelijk om zijn leeftijd te schatten. Hij was wanhopig.

'De vrouwen... Waar zijn de vrouwen...? Zijn ze allemaal weg?' vroeg hij.

'Dat weten we niet. We hebben nog geen vrouwen gezien. We zijn hier net. Waar zijn ze?'

De man wees in de richting van een andere barak en begon moeizaam die kant uit te lopen.

'Wacht even,' zei een jonge sergeant. Hij stak een hand uit om hem tegen te houden en ving de man op toen hij viel. 'Hoe lang is het geleden sinds je iets hebt gegeten of gedronken?'

'Vijf dagen.'

De sergeant gaf twee van zijn mannen die vlakbij stonden

een bevel en ze renden weg om het uit te voeren. De burge-meester van het nabijgelegen Langenstein kreeg de opdracht om voedsel en water aan het kamp te verstrekken. Een officier had al via de veldradio een oproep gedaan om medisch personeel te sturen. Iedere gevangene in het kamp zag eruit als een wandelend lijk. 'Ik breng jullie wel naar de vrouwenbarak,' bood de net bevrijde gevangene aan, al kon hij amper blijven staan. Twee soldaten hielpen hem in een jeep. Toen ze hem optilden, merkten ze dat hij zo licht was als een veertje. Ze probeerden niet te reageren op de stank. Zijn laarzen waren aan de voorkant opengesneden en de zolen waren volkomen versleten. Ze waren afkomstig van iemand die door de nazi's was vermoord. De magere man leidde hen naar de vrouwenbarak. Daar aangekomen zagen ze dat de vrouwen er nog slechter aan toe waren dan de mannen. Sommige vrouwen werden door anderen gedragen, en wie kon kwam naar buiten om naar de Amerikaanse troepen te kijken die het kamp verkenden. Ze hadden geen idee wat hun nu te wachten stond, maar wisten dat het niet erger kon zijn dan wat ze tot dusverre hadden meegemaakt. Sommigen waren overgeplaatst vanuit andere kampen, allemaal hadden ze zware lichamelijke arbeid moeten verrichten en verscheidene vrouwen hadden onvoorstelbare medische experimenten ondergaan. Velen van hen waren gestorven.

Voordat de jeep bij de vrouwenbarak aankwam, stelde de gevangene die de soldaten de weg wees zich voor.

'Ik ben Jakob Stein,' zei hij in vloeiend Engels met een zwaar Duits accent. 'Ik kom uit Oostenrijk. Ik ben hier al vijf jaar.' Ze hielden stil bij de vrouwenbarak, en een van de soldaten tilde hem uit de jeep, zodat hij niet zou vallen. Hij wankelde naar twee vrouwen toe en sprak hen in het Duits aan. 'Emmanuelle?' vroeg hij met panische blik, terwijl de soldaten vol afschuw naar de vrouwen keken. Ze waren vel over been en

meer dood dan levend. 'Is ze weg?' vroeg Jakob met een grimas van angst op zijn uitgemergelde gezicht. De soldaten vroegen zich af of ze zijn echtgenote was, maar vroegen er niet naar. Ze probeerden te glimlachen naar de vrouwen die naar hen toe liepen, om ze niet bang te maken.

'Ze is binnen,' zei een vrouw met blauwgrijze lippen hees. Ze trok de flarden van een oude deken om zich heen. Het waren meer vuile draden dan iets wat haar warm kon houden, en haar ogen gloeiden van de koorts. Ze rilde en strompelde in de armen van een soldaat, die haar in de jeep tilde.

'Er zijn medici onderweg,' vertelde de soldaat haar. 'Dokters.' Ze keek doodsbenuwd en deinsde terug. De Amerikanen konden niet weten wat ze had doorstaan, maar een zwerende open wond over haar hele been vertelde een deel van haar verhaal. Inmiddels was Jakob de vrouwenbarak in gestrompeld, en de officier die achter het stuur zat, seinde via de radio een verzoek om medische bijstand voor enkele honderden vrouwen en beschreef waar ze zich bevonden.

Na lange tijd kwam Jakob naar buiten met een vrouw in zijn armen die stervende leek. Hij struikelde verschillende keren, maar liet haar niet vallen. Ze was amper groter dan een kind en woog nog geen dertig kilo. Een van de soldaten nam haar van Jakob over en zette haar in de jeep. Ze probeerde te glimlachen, maar was te verzwakt.

'Ik dacht dat ze je hadden weggestuurd,' zei Jakob met tranen in zijn ogen. Hij sprak haar in het Frans aan.

'Ze hebben me over het hoofd gezien. Ik lag in bed. We zijn nog maar met de helft.' Het leed geen twijfel dat ze tijdens de mars naar Moravië zou zijn gestorven, of in een veewagen zou zijn doodgedrukt.

'De Amerikanen zijn gekomen,' zei hij op troostende toon, en ze knikte en sloot haar ogen. 'Alles komt goed.' Ze deed haar grote groene ogen open, keek naar hem en de soldaten, en

glimlachte. Ze zagen dat haar kampnummer op de binnenkant van haar onderarm was getatoeëerd. Jakob had ook een nummer op zijn arm. Dat hadden ze allemaal. Hier was je een nummer, geen mens. Niemand in het kamp was als mens gezien. Ze moesten worden uitgeroeid. Jakob en Emmanuelle waren allebei Joods. Zij was een Française en was samen met haar moeder en jongere zus uit Parijs gedeporteerd. Haar zusje was gedood toen ze in het kamp aankwamen, en haar moeder was een paar maanden later aan een ziekte bezweken. Ook andere vrouwen hadden gezien hoe hun familie en kinderen waren vermoord. Ze werden alleen in leven gehouden als ze sterk genoeg waren om te werken. Emmanuelles handen waren vuil, haar nagels waren afgebroken en vertoonden rouwrandjes. Ze had in de tuin gewerkt en had Jakob af en toe stukjes aardappel en raap gegeven. Dat had haar het leven kunnen kosten.

‘Ik wil deze twee vrouwen meenemen naar ons veldhospitaal,’ zei de soldaat die naast Jakob stond, ‘en jou ook. Er zijn wagens onderweg voor de anderen. Die zijn er over een paar minuten. Onze artsen zorgen wel voor hen. Kun je hun dat vertellen? De nazi’s zijn weg. Niemand zal hun nog kwaad doen.’ Jakob vertaalde zijn woorden in het Frans voor Emmanuelle, daarna in vloeiend Duits en Russisch. De vrouwen knikten en de jeep reed met hen en Jakob weg. Jakob hield Emmanuelles hand vast. De andere vrouw verloor onderweg het bewustzijn. Het viel de soldaten op dat alle gevangenen een lege blik in hun ogen hadden. Ze waren in het kamp door een onbeschrijflijke hel gegaan. Geen van de Amerikanen kon echt bevatten wat ze zagen, en de kampbewoners hadden niet de kracht om het uit te leggen, maar ze waren het levende bewijs van wat de nazi’s hun hadden aangedaan.

Inmiddels was er een veldhospitaal opgezet, en een soldaat bracht Jakob en Emmanuelle de tent binnen. Een andere soldaat droeg de bewusteloze vrouw. Zodra Emmanuelle door een

hospik werd behandeld, strompelde Jakob weer naar buiten om de soldaten uit te leggen waar de kantoren van de kamp-leiding en de andere barakken te vinden waren. Naakte lijken lagen hoog opgestapeld. De nazi's hadden ze willen laten be-graven voordat ze vertrokken, maar daar waren ze niet meer aan toegekomen. De soldaten waren ontsteld toen ze de slaap-zalen binnenkwamen, gevolgd door hospikken met brancards om de zieken en doden naar buiten te dragen. Jakob bleef lang bij hen om zo veel mogelijk voor hen te tolken. Daarna ging hij terug naar de tent om Emmanuelle op te zoeken. Zij was zijn vriendin. Het voedsel dat ze voor hem had gestolen, had hem in leven gehouden. Meer dan dat was hier ondenkbaar. Vriendschappen waren al zeldzaam genoeg, helemaal met een vrouw. Het was dapper van haar om hem eten te geven. Eén keer was ze bijna betrapt, toen een bewaker haar ervan ver-dacht een aardappel in haar zak te stoppen, maar ze had hem op de grond laten vallen en hij was zo klein en verrot dat de man niet de moeite had genomen om hem op te rapen. Hij had met een zweep uitgehaald naar haar nek en was doorgelopen. Toen ze die dag klaar was met werken, had ze de aardappel weer opgeraapt.

De hospik die haar verzorgde vroeg haar naam, en Jakob gaf antwoord: 'Emmanuelle Berger. Ze is drieëntwintig en komt uit Parijs. Ze is hier al bijna twee jaar.'

'Is ze uw zus?'

'Nee, ik kom uit Oostenrijk. We zijn vrienden.' De jonge soldaat knikte en maakte een aantekening. Uiteindelijk zou-den ze meer dan 21.000 geschiedenissen optekenen, maar daar zou het Rode Kruis hen bij helpen. Families en overlevenden zouden herenigd moeten worden. Dit was nog maar het begin, en in de korte tijd dat ze hier waren, waren er nog meer ge-vangenen overleden. Voor sommigen waren de Amerikanen te laat gekomen. Voor anderen, zoals Emmanuelle, waren ze net

op tijd. De andere vrouw uit haar barak was overleden terwijl ze haar onderzochten.

De volgende dag, op 12 april, nam de 18de Infanteriedivisie de leiding over het kamp over. Sinds de vorige dag waren er medische troepen binnengekomen in reactie op de noodoproepen van de 83ste Infanterie. Ze hadden nog nooit zoiets gezien. Buchenwald was een kamp vol levende lijken die al met één voet in het graf stonden. Hoe ze het hadden overleefd was amper te bevatten. Ze zetten al hun tolken in om te praten met de bevrijde gevangenen, die uiteenlopende talen spraken. Na een vluchtig medisch onderzoek was Jakob hen blijven helpen waar hij maar kon door te tolken tussen het Engels en het Duits, Russisch of Frans.

De volgende dag kwam de pers en werd alles gefotografeerd. Eén team maakte filmopnamen van de bevrijde gevangenen, als bewijs voor hoe onmenselijk de nazi's waren. Dit waren geen krijgsgevangenen, al zou zo'n behandeling dan al even onverdedigbaar zijn. Dit waren burgers vanuit heel Europa die hier in het kamp waren opgesloten. Het Amerikaanse leger wist al dat er meer kampen waren, maar Buchenwald was het eerste kamp dat ze zagen.

De burgemeester van Langenstein had voedsel en water voor de gevangenen naar het kamp laten brengen, zoals hem was opgedragen. Het Rode Kruis en het medisch personeel deelden beide met grote voorzichtigheid uit, want het kon de uitgehongerde gevangenen fataal worden als ze te snel te veel aten of dronken. Het leger had de lijken begraven; afgezien van hun kampnummer was het onmogelijk om hen te identificeren. Wel waren er in het kampkantoor nauwkeurige persoonsregisters gevonden die de nazi's door tijdgebrek niet meer hadden kunnen vernietigen. Ook waren er gedetailleerde verslagen van medische experimenten in de daarvoor ingerichte barakken. Maar dat zou allemaal later worden doorgeno-



men. In deze begindagen gaven ze de overlevenden een medische behandeling en probeerden ze zo veel mogelijk mensen te redden. Velen overleden alsnog, maar dankzij voedsel en medicijnen begonnen de sterkeren onder de jonge gevangenen er minder als levende doden uit te zien. Generaal Patton bracht zelf een bezoek aan het kamp. En zowel het Rode Kruis als filmploegen waren in groten getale toegestroomd. Er waren onmiddellijk veldhospitalen opgezet.

Emmanuelle vertelde hun dat ze drieëntwintig was en de enige overlevende van haar familie. Jakob was vijfentwintig. Zijn hele familie was gedood. Zijn grootouders en twee jongere zusjes waren doodgeschoten toen ze bij het kamp aankwamen en zijn ouders waren maanden later overleden doordat ze de ontberingen van de zware dwangarbeid niet hadden aangekund. Jakob was als enige over.

Binnen enkele dagen na hun bevrijding waren de ziekste overlevenden vanuit de veldhospitalen overgeplaatst naar militaire hospitalen en een klein aantal naar plaatselijke ziekenhuizen. De rest verhuisde na verloop van tijd naar andere instellingen. Daar was ook een Rode Kruis-post ingericht, die hen hielp om zo mogelijk terug te gaan naar hun geboorteland of familieleden probeerde op te sporen in de andere kampen zodra die door de geallieerden werden bevrijd. En in elk van die kampen bleken de omstandigheden even gruwelijk als die in Buchenwald.

De overlevenden die geen thuis hadden om naar terug te gaan werden aangemerkt als 'ontheemden'. Sommigen van hen wilden naar Palestina, wat nog niet zo'n makkelijke procedure was. De beperkte opname van Joden door andere landen, waaronder de Verenigde Staten, maakte het lastig om uit Duitsland weg te komen.

Jakob had een verzoek gedaan om samen met Emmanuelle te worden overgeplaatst naar een instelling op korte afstand

van het kamp die het leger voor overlevenden had ingericht. Daar aangekomen zag Emmanuelle er in de kleren die ze haar hadden gegeven weer uit als een jonge vrouw. Hoewel ze nog steeds niet gezond was, oogde ze tenminste niet meer als een kind dat op sterven lag. Ze stonden geen van beiden in de rij bij de Rode Kruis-tent voor hereniging. Er was niemand om naar op zoek te gaan en niemand om naar terug te keren. Toen ze een maand in het kamp voor ontheemden hadden doorgebracht, hoorden ze dat Joods-Amerikaanse hulporganisaties aanboden om overlevenden te plaatsen en dat Amerikaanse sponsoren bereid waren om hun reis naar de Verenigde Staten te betalen en daar werk voor hen te zoeken. Immigratie naar de Verenigde Staten werd bemoeilijkt door quota, maar de War Refugee Board, die het jaar ervoor was opgericht om burger-slachtoffers te beschermen tegen de nazi's, werkte samen met vluchtelingenorganisaties die sponsoren leverden om zo veel mogelijk slachtoffers uit de kampen een nieuw thuis te geven.

Op een middag in mei zaten Jakob en Emmanuelle er in het zonnetje over te praten. Ze hadden geen van beiden enig idee waar ze naartoe moesten of wat ze moesten doen. De oorlog in Europa was een week geleden ten einde gekomen, maar Jakob had in Wenen niets meer. Toen zijn familie was gedeporteerd, was alles hun afgenomen: hun geld, de bank van hun familie en hun huis – een slot in de buurt van Salzburg, waar zijn familie ruim tweehonderd jaar had gewoond. Hij had niets meer. Na de Anschluss mochten Joden geen colleges meer volgen en was hij gedwongen zijn universitaire studie op te geven. Zijn vader had de bank aan het Derde Rijk moeten overdragen. Jakob was alleen op de wereld, en hij wilde niet terug naar Wenen om te worden geconfronteerd met wat hij allemaal had verloren.

In materieel opzicht was Emmanuelle veel minder kwijtgeraakt. Haar vader was overleden toen ze nog klein was. Haar

moeder had gewerkt als naaister bij een belangrijk modehuis in Parijs en nam daarnaast thuis naaiwerk aan, waar Emmanuelle haar vaak mee hielp. Voordat ze op transport waren gezet, was haar moeder haar baan kwijtgeraakt, en haar particuliere klanten waren een voor een weggebleven. Ze waren bang om haar werk te geven, omdat ze Joods was. Hun burens, met wie ze al ruim twintig jaar bevriend waren geweest, hadden hen verraden. Emmanuelle wilde geen van hen ooit weer zien. De burens hadden het appartement van de Bergers overgenomen, met toestemming van de politieprefectuur. Emmanuelle kon nergens naartoe, had geen thuis om naar terug te keren en wilde Parijs nooit meer zien. Maar ze konden niet eeuwig in de legeropvang blijven. Ze zouden uiteindelijk ergens naartoe moeten.

‘Je wilt dus niet terug naar Parijs?’ vroeg Jakob, terwijl ze in de zon zaten en hij een sigaret rookte die hij van de soldaten had gekregen. De Amerikanen waren erg gul geweest met eten en chocola. Emmanuelle had een wollen sjaal van het Rode Kruis om zich heen gewikkeld. Doordat ze zo mager was, had ze het voortdurend koud. Ze schudde haar hoofd.

‘Waarom zou ik? Onze burens zijn in ons appartement getrokken, omdat het groter was dan dat van hen. Ik denk dat ze ons daarom hebben verraden.’ Hij knikte. Veel Oostenrijkers hadden hetzelfde gedaan. Ze hadden Joden verraden die ze al hun hele leven kenden – Joden die vaak steunpilaren waren van de gemeenschap, net als zijn familie dat was geweest. Op eens hadden hebzucht en jaloezie een bendementaliteit gecreëerd die niemand in beschaafde gemeenschappen en hoogontwikkelde steden voor mogelijk had gehouden. Joods-zijn was van het ene op het andere moment een doodvonnis geworden. Zijn familie had het joodse geloof net zomin beleden als Emmanuelles moeder, maar ze waren wel Joden.

‘Misschien zou het goed zijn om naar Amerika te gaan,’ zei

Jakob voorzichtig in het Frans, maar ze keek doodsbang en schudde haar hoofd.

‘Wat zou ik daar moeten doen? Ik ken er niemand en ik spreek geen Engels. Ik zou geen baan kunnen krijgen.’

‘De medewerkers van het Rode Kruis zeggen dat de sponsors mensen helpen om onderdak en werk te vinden, en verantwoordelijk voor hen zijn totdat ze zichzelf kunnen onderhouden.’

‘Ik wil in Frankrijk blijven, alleen niet in Parijs. Ga jij wel naar Amerika?’ vroeg ze verdrietig. Hij was haar enige vriend en had de afgelopen maand goed voor haar gezorgd. Ze waren voortdurend samen, en de Amerikaanse soldaten hadden ontzag voor hem. Hij had hen zo veel mogelijk geholpen en kon Engels met hen spreken, iets wat zij niet kon.

‘Ik weet het niet,’ zei hij. ‘Ik heb daar ook niemand. Maar hier heb ik nog minder. Ik weet niet wat voor werk ik zou kunnen doen. Het was de bedoeling dat ik na mijn studie bij onze bank zou gaan werken. Wat ik nu zou kunnen doen weet ik niet. Ik heb mijn studie niet afgemaakt.’

‘Ik haalde geen goede cijfers op school en ben na het *lycée* gestopt,’ zei ze verlegen. ‘Ik ben alleen maar goed in naaiwerk.’

‘Daar kun je werk in krijgen,’ stelde hij haar gerust. ‘En je hoeft geen Engels te spreken om naaister te zijn.’ Ze knikte, maar toch leek Amerika beangstigend en te ver weg. Ze had er nooit van gedroomd om ernaartoe te gaan en nu boezemde het vooruitzicht haar angst in, al behandelden de soldaten haar allemaal erg vriendelijk en respectvol. Jakob vond hen ook aardig.

De afgelopen maand waren ze allebei aangesterkt en opgeknapt. Dankzij de gezonde regelmatige maaltijden was Emmanuelle een paar kilo aangekomen, al was haar maag in het begin erg van streek. Ze was niet meer gewend om normaal te

eten en ze had vaak maagpijn, net als Jakob. Maar zijn lichaam had het voedsel dat ze kregen hard nodig en hij verslond het. Van nature was hij lang en dun, zodat je nog amper kon zien of hij was aangekomen, maar zijn gezicht was al iets voller en zijn ogen lagen minder diep in hun kassen. Zijn haar begon te groeien en was erg donker.

Zij had nu zachte blonde babykrullen in plaats van een kaal hoofd, maar nog steeds zagen ze eruit als mensen die door een hel waren gegaan, zelfs al waren ze inmiddels aan het herstellen. Jakob had last van zijn voeten door wintertenen. Zijn laarzen waren volkomen afgetrapt en hadden open neuzen en gaten in de zolen. Het Rode Kruis en het leger hadden ook kleren voor de gevangenen geregeld. Sommige kledingstukken waren een beetje vreemd en niets paste echt goed, maar ze hadden nu in elk geval warme en schone kleren. Hun gevangenkleren hadden verbrand moeten worden. Ze krioelden van de luizen en stonken afgrijselijk. Jakob wist dat hij de stank van de barakken, hun lichamen en hun kleren nooit zou vergeten, laat staan de lijken die op het terrein hoog opgestapeld hadden gelegen totdat ze werden begraven.

Emmanuelle vertelde dat ze nog steeds elke nacht angst-dromen had. Hij was de enige die begreep wat ze had ondergaan. Ondanks wat ze bij aankomst hadden gezien, hadden de soldaten geen idee hoe het was geweest toen de nazi's er nog waren en het kamp volledig functioneerde. Het was een hel op aarde geweest en vaak had ze gehoopt dat ze zou sterven in plaats van nog een dag langer te moeten leven. Toch hadden ze het doorstaan, zij twee jaar lang en Jakob vijf jaar. Je kon niet voorspellen wie het zou overleven en wie niet. Elke ochtend hadden ze dode gevangenen in hun brits gevonden. Soms lagen ze zij aan zij met hen, met dode, nietsziende ogen.

Jakob ging met haar mee om nogmaals met een van de Rode Kruis-medewerkers te praten over de mogelijkheden die voor

hen openlagen. Ze konden ervoor kiezen om te worden gepatriëerd, maar ze hadden allebei alleen maar slechte herinneringen aan de laatste dagen in hun geboorteland. Nadat ze uit huis waren gehaald, had Emmanuelle met haar moeder en zusje drie maanden in een stadion doorgebracht, voordat ze naar Buchenwald waren gedeporteerd. En de Steins waren maandenlang blijven steken in een doorgangskamp buiten Wenen.

‘We hebben voor jullie allebei een sponsor, als jullie willen, via de Amerikaanse hulporganisatie die ik eerder noemde. En de War Refugee Board doet wat ze kan voor ontheemden. We hebben één sponsor in Chicago, en ook één in New York,’ vertelde de Rode Kruis-medewerker vriendelijk. Ze zei er niet bij dat die mensen wel goede connecties moesten hebben, wilden ze de bureaucratie en de opnamequota kunnen omzeilen.

‘Zouden we naar dezelfde stad kunnen gaan, of dezelfde sponsor kunnen krijgen?’ vroeg Jakob voorzichtig. Hij voelde zich opeens verlegen tegenover Emmanuelle. Hij wilde niet verwaand overkomen, maar hij wist dat ze niet in haar eentje naar Amerika zou durven gaan. Voor een vrouw die dapper de afschuwelijkst denkbare ervaring had doorgemaakt, was ze nu bang om de Atlantische Oceaan over te steken naar een nieuw thuis.

‘Zijn jullie getrouwd?’ vroeg de Rode Kruis-medewerker aan Jakob. Hij schudde zijn hoofd.

‘Nee, we zijn gewoon vrienden.’

‘Dat zullen de sponsoren niet doen. Stellen moeten getrouwd zijn of zich afzonderlijk aanmelden en worden geplaatst bij iemand die hem of haar kan en wil aannemen. We moeten hun profielen indienen bij de mensen die aanbieden zich voor hen borg te stellen. Zij kiezen dan wie ze willen sponsoren. Er gelden strenge regels. De meeste mensen hebben hun hulp aangeboden via hun synagoge,’ legde ze uit. ‘We

hebben ook sponsors in andere steden. We hebben een aantal deelnemende organisaties in Chicago, Los Angeles en Boston. Hebben jullie familie in een van die steden?' Ze schudden allebei hun hoofd.

'We hebben alleen elkaar.' Ze hadden niet eens een paspoort en in hun geboorteland was hun het staatsburgerschap ontnomen omdat ze Joden waren, maar de Verenigde Staten hadden aangeboden hun als ontheemden een paspoort te geven, mits Amerikaanse burgers zich voor hen borg stelden. Ze gaf hun allebei een folder en Jakob en Emmanuelle liepen naar buiten om erover door te praten. 'We kunnen hier niet eeuwig blijven,' hielp Jakob haar herinneren. Uiteindelijk zouden ze een besluit moeten nemen over waar ze naartoe gingen. Hij wist niet waarom, maar het idee om een nieuw leven te beginnen in New York trok hem. Later praatte hij erover met een van de soldaten toen die Jakob een sigaret aanbood.

'Hoe is het daar?' vroeg Jakob aan de soldaat. Hij had al eerder met de man gepraat.

'Amerika is een land van onbegrensde mogelijkheden. Ik kom uit Brooklyn. Mijn oom is slager en voor de oorlog werkte ik voor hem. Maar ik denk dat ik naar het westen trek als ik terug ben. Daar kun je een goede baan krijgen.'

'Waar ligt Brooklyn?' Jakob had er nog nooit van gehoord.

'Het maakt deel uit van New York City. Je zou het er naar je zin hebben, het is leuk. Brooklyn, Queens, Manhattan, Staten Island, de Bronx – dat zijn allemaal delen van New York City. Man, ik zou nu heel wat overhebben voor een hotdog en een biertje op Times Square, en een avondje uit.' Hij glimlachte veelzeggend naar Jakob, die begon te lachen. Ze waren even oud.

'Ik denk erover om me aan te melden voor een van de sponsors die via Joodse hulporganisaties aanbieden werk en onderdak voor ons te vinden.'

‘Kan je vriendin met je mee?’ vroeg de soldaat meelevend.

‘Ik denk het niet, tenzij we trouwen. Zij kan zich ook aanmelden, maar dan gaat ze misschien naar een andere stad. Boston, Chicago of Los Angeles. Ik denk niet dat ze naar Amerika wil. Ze vindt het eng om zo ver weg te gaan van de plek waar ze is opgegroeid, maar het kan niet erger zijn dan hier.’ Hij keek om zich heen en de soldaat had met hem te doen. Jakob leek nog steeds uitgemergeld en stukken ouder dan hij was. Hij had moeite met lopen en had zo vaak stokslagen gekregen dan hij op zijn leeftijd al voorovergebogen liep. Maar hij leefde tenminste nog. Veel anderen waren in de laatste maand gestorven, aan buiktyfus, tyfus, tuberculose, gele koorts, dysenterie en uithongering. En door alles wat ze hadden doorgemaakt, leden er ook veel mensen aan depressies en waanstoornissen.

‘Misschien moeten jullie trouwen,’ opperde zijn Amerikaanse vriend, en Jakob knikte. Daar had hij zelf ook al aan gedacht, maar hij had geen idee wat Emmanuelle daarvan zou vinden. Hij had het haar nog niet durven voorstellen. Hij vond het een mooi idee om te trouwen, maar daar leek het nog te vroeg voor. Het kwam hem ook extreem voor, maar het zou moeilijk zijn om haar in Duitsland achter te laten. Er waren ook mogelijkheden om naar Palestina te gaan, maar dat lag ingewikkeld en hij voelde er niet veel voor. New York klonk beter, mits ze huisvesting en werk konden krijgen.

Die avond at hij zoals altijd samen met Emmanuelle in de eetzaal. Ze zag er moe en bezorgd uit. Ook de andere vrouwen wisten voor het overgrote deel niet waar ze naartoe moesten, en velen van hen probeerden bericht te krijgen over familieleden in andere kampen. Het enige waar ze op af konden gaan waren geruchten die ze hadden opgevangen over waar hun familieleden waren, of aanwijzingen van iemand die ze meerdere jaren geleden had gezien. In elk kamp heerste na